

Наталія Григорівна Кашеварова,
кандидат історичних наук, докторант
Інституту історії України,
Національна академія наук України
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0003-2426-0440
e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА Ф.-Й. ШТАРКЕ В КОНТЕКСТІ НАЦИСТСЬКОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Мета роботи: запровадження до наукового обігу досі невідомого документа часів Другої світової війни, що є історичним джерелом стосовно бібліотечної політики на окупованій території СРСР, його джерелознавчий аналіз, який може доповнити вже відому інформацію і представити нові дані відносно ролі бібліотек у культурній політиці нацистської влади, її подальших планів щодо книжкових зібрань, кадрової політики, значення бібліотек для нацистської пропаганди. **Методологія дослідження** репрезентована історико-порівняльним та історико-архівознавчим методами, методами джерелознавчого аналізу. Це дозволило проаналізувати документ як історичне джерело (авторство, час, мету й обставини його створення, призначення, місце в комплексі подібних документів німецьких окупаційних установ, що брали участь у вирішенні долі бібліотек) та в цілому документальний масив, створений нацистськими структурами на окупованій ними території СРСР, а також визначити можливості використання цього документа в історичних студіях. **Наукова новизна.** Об'єктом дослідження є документ «Про значення бібліотек», створений співробітником зондерштабу «Бібліотечна справа» при Оперативному штабі Розенберга в Україні Ф.-Й. Штарке у травні 1942 р., який ще не запроваджений до наукового обігу, але, на відміну від інших документів, висвітлює не стан бібліотек і долю їхніх фондів, а бачення нацистами місцевих бібліотек як однієї зі складових окупаційної політики. **Висновки.** Здійснений джерелознавчий аналіз документа в комплексі німецьких документів часів Другої світової війни з історії бібліотек під час окупації свідчить, що німецькі спеціалісти сприймали місцеві бібліотеки не лише як місця зосередження друкованих матеріалів, потрібних для управління, пропаганди чи сховища цінних колекцій, а як установи, що надаватимуть підтримку німецькій владі, тому вони приділяли увагу кадровим питанням, професійній освіті та фінансуванню. Але водночас документ відображає сприйняття бібліотек окупантами як додаткового ресурсу, передусім при освоєнні економічного і наукового потенціалу окупованих територій, наприклад, при організації місцевого виробництва та підготовки кадрів.

Ключові слова: Друга світова війна, ідеологія, пропаганда, бібліотечна справа, Оперативний штаб райхслайтера Розенберга, зондерштаб «Бібліотечна справа», Ф.-Й. Штарке.

Актуальність дослідження. Вивчення історії бібліотек та бібліотечної справи в Україні під час Другої світової війни останніми роками не втрачає своєї актуальності, нерідко воно здійснюється у складі комплексних студій стосовно стану культурної сфери в Україні часів нацистської окупації, долі українських культурних цінностей під час війни, переміщення і реституції культурних цінностей у ХХ ст. в цілому. Воно набуває нового змісту у світлі політичних подій в Україні протягом останніх років, з переосмисленням ролі інформації в сучасному суспільстві і водночас – з усвідомленням важливості збереження історико-культурної спадщини, її значення для національної пам'яті. Але науково-дослідницька робота потребує складних пошуків не лише у фондах державних архівів, але й в архівах музейних та бібліотечних установ, особистих зібраннях, тому актуальним залишається подальше розширення джерельної бази і залучення до наукового обігу нових історичних документів.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження історії переміщення культурних цінностей, втрат, політики, пов'язаної з історико-культурною спадщиною, триває в Україні вже протягом кількох десятиліть. Перші спроби проаналізувати збитки бібліотек у загальній картині втрат культурних цінностей були здійснені одразу після Другої світової війни [1, с. 37]¹, але пік подібних наукових пошуків припав на 1990-ті – першу половину 2000-х років, що було пов'язане з виходом проблеми переміщених культурних цінностей на державний рівень, з опрацюванням раніше закритих архівних фондів, запровадженням до наукового обігу низки нових історичних джерел. Серед останніх були як документи, створені органами радянської влади, так і документи нацистських служб, що й призвело до сплеску інтересу українських дослідників до теми переміщених культурних цінностей². Побачили світ монографії таких дослідників, як П.К. Грімстед і Г.В. Боряк³, В. Калашнікова (у співавторстві)⁴, наукові публікації, створе-

¹ Більшість подібних публікацій базувалася на фрагментарній джерельній базі – документах самих установ, актах про збитки, свідченнях очевидців, із залученням німецьких документів, що публікувалися в радянських документальних збірниках з історії Великої Вітчизняної війни.

² Ці процеси супроводжували не лише дослідження долі культурних цінностей, переміщених нацистськими окупантами та їх союзниками під час Другої світової війни, а й вивчення долі українських культурних цінностей у ХХ ст., серед іншого у світлі відносин з іншими державами, як то з Росією чи Польщею.

³ Грімстед П., Боряк Г. В. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек. Львів : Фенікс, 1992. 119 с.; Grimsted, P. K. *Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II, and the International Politics of Restitution*. Cambridge, MA: Harvard University Press for Ukrainian Research Institute, 2001. 798 p.

⁴ Добров П. В., Грідіна І. М., Калашнікова В. Є. *Історико-культурні цінності Східної України в роки Великої Вітчизняної війни*. Донецьк : ДонНУ, 2011. 235 с.

ні в результаті діяльності колективів істориків у межах міжнародних проєктів¹, дисертації І. Дацківа², Т. Себти³, Н. Гуцула⁴ та інших. У межах серії «Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї» вийшла друком низка публікацій документального⁵ та довідкового⁶ характеру, а результатом проведення в 1990-х роках наукових круглих столів стала серія публікацій із назвою «Повернення культурного надбання України: Проблеми, завдання, перспективи» (до 1999 р. світ побачило 13 випусків). Серед наукових здобутків західноєвропейських дослідників слід відмітити розвідки Олафа Гаманна (Olaf Hamann), керівника відділу Східної Європи Державної бібліотеки Берліна (нім. Staatsbibliothek zu Berlin), який серед іншого займався питаннями переміщення книжкових зібрань під час Другої світової війни⁷.

У 2000-х роках були оприлюднені результати роботи наукових колективів, наприклад, співробітників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) за участі низки інших установ, які були втілені як у наукових публікаціях у різних періодичних виданнях, так і в документальних та науково-довідкових публікаціях⁸. Вийшли друком джерелознавчі дослідження та

¹ *Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948)*. Bremen, 2000. 359 S.; *Kulturgüter im Zweiten Weltkrieg: Verlagerung – Auffindung – Rückführung*. Magdeburg: Koordinierungsstelle für Kulturgutverluste, 2007. 715 S.

² Дацків І. *Втрати Україною історико-культурних цінностей під час Другої світової війни* : дис. ... канд. іст. наук. Тернопіль, 2001. 167 арк.

³ Себта Т. М. *Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами в роки II світової війни* : дис. ... канд. іст. наук. Київ : Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2000. 225 арк.

⁴ Gutsch N. *Der Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg und seine Tätigkeit in der Ukraine (1941–1944): Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades...* Gießen, 2013. 329 S. URL: http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2014/11002/pdf/GutschNazarii_2013_07_02.pdf (останній перегляд: 15.11.2020).

⁵ *Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни / упоряд. І. Я. Лосієвський [та ін.] ; ред. І. О. Блохіна [та ін.] ; Нац. комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей, Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка [та ін.]*. [Б. м.] : [б. в.], 1997. 102 с.

⁶ *Дніпропетровські архіви, музеї та бібліотеки в роки Другої світової війни : Анований перелік документів і матеріалів / упоряд. Д. Мешков. Держ. комітет архівів України [та ін.]*. Київ, 2000. 76 с.

⁷ Hamann O. *Hinterm Horizont geht's weiter – Deutsche Bibliothekare in den von Deutschland während des Zweiten Weltkrieges okkupierten Gebieten Osteuropas // Die Suche nach NS-Raubgut in Bibliotheken: Recherchestand, Probleme, Lösungswege*. Marburg, 2006. S. 61–90; Его же: *О деятельности немецких библиотекарей на временно оккупированной территории СССР и Восточной Европы во время Второй мировой войны // Информационный бюллетень РБА*. С.-Петербург, 2009. № 53. С. 38–41.

⁸ *Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.] ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]*. Київ : НБУВ, 2004. 812 с.; Н. Г. Кашеварова, Н. И. Малолетова. *Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны / вступ. сл. А. С. Онищенко*. Киев : НБУВ, 2006. 578 с.

документальні збірники щодо долі фондів окремих установ¹, історико-культурних об'єктів і пам'яток². Нині доля українських книжкових зібрань залишається серед наукових зацікавлень Т. Себти³ та Н. Кашеварової⁴. Слід також згадати публікації С. Кота⁵.

Варто зазначити, що у сфері вивчення історії бібліотечної справи під час окупації тривалий час увага була зосереджена на долях колекцій та зібрань окремих бібліотек, пошуку конкретних рукописних і книжкових цінностей, у той час як питання організації бібліотечної справи, майбутнього бібліотек, їх ролі в культурному житті під час окупації висвітлювалися фрагментарно, серед іншого, через обмежену джерельну базу. Але водночас, незважаючи на зниження інтенсивності досліджень у цьому напрямі, зберігаються позитивні тенденції, пов'язані, зокрема, з розширенням джерельної бази студій.

Тому **основною метою** публікації є запровадження до наукового обігу досі невідомого документа часів Другої світової війни, який є історичним джерелом стосовно бібліотечної політики на окупованій території СРСР, його аналіз, що може надати нові відомості дослідникам бібліотечної справи й історії культури часів окупації, передусім щодо ролі бібліотек у культурній політиці нової влади, оцінки їх значення для місцевого населення та в перспективі – для нацистської окупаційної адміністрації, відносно подальшої долі бібліотек, кадрової політики, професійної підготовки місцевих бібліотекарів, їх значення для нацистської пропаганди тощо.

¹ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 1: 1939–1945 / упоряд.: Г. Сварник, Р. Дзюбан [та ін.]; наук. ред.: Я. Дашкевич [та ін.]; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львів, 2010. 620 с.; Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів. Т. 2 (1946 – березень 1953): / упоряд.: Г. Сварник, Р. Дзюбан [та ін.]; відп. ред. Л. Сніцарчук; наук. ред.: Я. Дашкевич, Г. Сварник; НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львів, 2019. 622 с.

² Києво-Печерська Лавра у часи Другої світової війни: Дослідження. Документи / редкол.: О. О. Маврін, Г. В. Папакін [та ін.]; упоряд.: Т. М. Себта, Р. І. Качан. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України [та ін.]. Київ: «Вид. Олег Філюк», 2016. 1200 с.; Повернення з Німеччини в Україну грамоти Петра І Іоасафу Кроковському 1708 року / упоряд.: Т. І. Арсеєнко, Л. А. Дубровіна, З. К. Шарикова. Київ, 2019. 123 с.

³ Себта Т. Документи Айнзацштабу рейхсляйтера Розенберга про діяльність в українських бібліотеках під час нацистської окупації (1941–1944) // Наукові записки. Київ, 1999. Вип. 4. С. 398–412; Її ж: Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: Джерелознавчий аналіз // Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943). Київ, 2004. С. 114–148 та ін.

⁴ Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу рейхсляйтера Розенберга в галузі обліку, опису та конфіскації бібліотечних фондів на території рейхскомісаріату України (1941–1944) // Бібліотечний вісник. 2005. № 4. С. 23–38; Її ж: Бібліотеки України під час окупації періоду Другої світової війни (за донесеннями німецького бібліотекаря Олександра Гімеля) // Рукописна та книжкова спадщина України. 2016. Вип. 20. С. 294–326 та ін.

⁵ Детальніше див.: Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурно-мистецькому житті України (XX – поч. XXI ст.). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2020. 1020 с.

Виклад основного матеріалу. До сьогодні джерельну базу для вивчення основ нацистської політики в бібліотечній сфері на окупованій території СРСР становила порівняно невелика кількість документів, як правило, щодо культурних цінностей в цілому. Серед них – накази і розпорядження керівників цивільної адміністрації, передусім Еріха Коха як очільника райхскомісаріату «Україна» та Альфреда Розенберга як керівника Міністерства у справах окупованих східних територій, наприклад, розпорядження останнього від 03.10.1941 р. щодо збереження культурних цінностей на окупованих східних територіях і права розпоряджатися ними Оперативного штабу райхслайтера Розенберга (нім. Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, далі – Оперативний штаб) [2, арк. 306]; розпорядження Е. Коха від 26.03.1942 р. «Захист українських бібліотек», розіслане всім відділам апарату райхскомісаріату [2, арк. 305] тощо¹. Інші джерела представлені, в основному, документами окупаційних структур, які відповідали за бібліотеки, наприклад, Крайового управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі Україні (нім. Landesverwaltung der Archive, Bibliotheken und Museen beim Reichskommissar für die Ukraine, далі – КУАБМ)² та Оперативного штабу³. КУАБМ, створене у грудні 1942 р., мало здійснювати нагляд за бібліотеками на території райхскомісаріату «Україна» [3, с. 114–115]⁴, його документи можна знайти в п'ятому описі фонду 3206 у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Водночас Оперативний штаб – найбільша нацистська організація, що займалася конфіскаціями культурних цінностей в Європі, – не полишив свої роботи з опрацювання зібрань українських бібліотек. Окремі його документи фігурували на Нюрнберзькому процесі як докази нацистських злочинів у сфері культури [4].

Ці документи КУАБМ та Оперативного штабу у своїй більшості присвячені організації фондів, відборові «небажаної» літератури – публікацій ідеологічного змісту, в той час як більшовизм вважався одним із трьох «ідейних ворогів націонал-соціалізму» поряд з єврейством і масонством [2, арк. 320; 5, с. 112–113],

¹ Більше див.: Себта Т. Оперативний штаб рейхслайтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні: Джерелознавчий аналіз // Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941–1943). Київ, 2004. С. 114–148.

² Більше див.: Себта Т. Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі України: історичний нарис // Архіви України. 2009. № 3–4. С. 111–127; Алексєєв С. Ю. Документи Крайового управління архівів, бібліотек та музеїв як джерело з історії діяльності установ культури на території Рейхскомісаріату України (1941–1943 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2014. 19 с.

³ Більше щодо самого Оперативного штабу, його структури, завдань, діяльності тощо див. публікації Т. Себти, Н. Кашеварової, Л. Дубровіної та Н. Малолетової, Н. Гуцула та ін.

⁴ Серед них особливе місце посідала Крайова бібліотека в Києві, створена 01.03.1943 р. на основі Бібліотеки Політехнічного інституту та Центральної бібліотеки райхскомісара України, організованої в червні 1942 р. на основі колишньої Бібліотеки АН УРСР (нині – НБУВ). Більше див.: Себта Т. Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі України: історичний нарис // Архіви України. 2009. № 3–4. С. 114–115.

вивезенню окремих зібрань до Німеччини. Серед них, наприклад, «Пам'ятка щодо поповнення книжкових фондів Центральної бібліотеки Вищої школи»¹ від 19.12.1941 р., де містилися інструкції щодо відбору радянських книг для Центральної бібліотеки Вищої школи [6, ВІ. 2–4; 7, арк. 222–225; 8, с. 618–625], інструкції відділів культури міських управ для місцевих бібліотек тощо. Ці документи зберігаються у ЦДАВО України, у фондах 3206 («Райхскомісар України») і 3676 («Штаб імперського керівника Розенберґа для окупованих східних областей»), у Федеральному архіві Німеччини, передусім у фондах NS 30 (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg), NS 15 (Der Beauftragte des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP), NS 8 (Kanzlei Rosenberg) та ін.²

Водночас дослідникам відомо небагато джерел, що розкривали б бачення німецькою владою питання функціонування бібліотечної справи на окупованих територіях, її організації, долі кадрового складу, фахової освіти. Неясними були питання про роль бібліотек у забезпеченні потреб населення у світлі планів німецької влади щодо реорганізації системи освіти та долю наукових бібліотек. Через це важливими є донесення німецьких бібліотекарів, відряджених до окупованих територій, де можна знайти їхні пропозиції владі, як, наприклад, міркування щодо бібліотечної справи в Польщі Густава Абба [9, S. 469–470; 10, S. 30; 11], керівника Головного управління бібліотек у Генерал-губернаторстві, викладені в його промові, виголошеній під час відкриття Державної бібліотеки Кракова 04.04.1941 р. [9, S. 66–71].

Загалом, за даними німецьких структур, серед них – Оперативного штабу, на окупованій нацистами території Східної Європи крім Г. Абба працювало кілька співробітників різних бібліотек Німеччини, передусім Пруської державної бібліотеки [12, с. 40–41]³. Більшість з них були прикріплені до Оперативного штабу, щоб не мати перешкод у роботі на окупованих територіях і отримувати забезпечення. Був серед них і співробітник Пруської державної бібліотеки Фріц-Йоахім Штарке (Fritz-Joachim Starke). На жаль, на сьогодні відомо небагато щодо його особи та діяльності в Україні. Він був співробітником зон-

¹ Так звана «Вища школа» – майбутній університет НСДАП, який мав бути започаткований з ініціативи А. Розенберґа і фактичне створення якого розпочалося ще в перші роки Другої світової війни.

² Знайти ці матеріали в оцифрованому вигляді й у відкритому доступі можна на сайті Федерального архіву Німеччини за адресою: www.bundesarchiv.de. Тут також зберігаються матеріали райхскомісаріату «Україна» (фонд R 94) та Міністерства у справах окупованих східних територій (фонд R 6), але за змістом це, в основному, документи адміністративного та господарського характеру.

³ Щодо бібліотекарів, які працювали на окупованих територіях, див. названу в публікації статтю О. Гаманна.

дерштабу¹ «Бібліотечна справа» (нім. Sonderstab Bibliothekswesen) при Головній робочій групі «Україна» (далі – ГРГ «Україна») Оперативного штабу. Але, на відміну від інших зондерштабів, які формувалися зі співробітників відомств Служби Розенберга², зондерштаб «Бібліотечна справа» під керівництвом Г. Абба³ був сформований з бібліотекарів різних бібліотек, тому що при Службі Розенберга не було структури, що відповідає за бібліотечну справу, а її Головне відомство «Письменство» (нім. Hauptamt Schrifttumspflege) мало інші завдання, пов'язані з політикою НСДАП щодо друкованих матеріалів [13, ВІ. 29]. Крім цього, співробітники Оперативного штабу, до яких належали й співробітники зондерштабів, представляли на окупованих територіях Службу Розенберга, партійну структуру, і тому вони мали право виконувати свої обов'язки не лише на території, підконтрольній цивільній адміністрації, а й у прифронтовій зоні – з метою «захисту» культурних цінностей, що передбачало їх конфіскацію і вивезення до Німеччини.

Повноваження зондерштабу «Бібліотечна справа» включали в себе участь в організації робіт Оперативного штабу із захисту та перегляду матеріалів у бібліотеках окупованих територій, особливо в зоні бойових дій [14, ВІ. 58–59]. Останній також представляв інтереси Центральної бібліотеки Вищої школи, тому був створений зондерштаб під керівництвом Вальтера Гроте⁴, що мав переваги при відборі конфіскованої літератури [5, с. 176–177; 14, ВІ. 93–94; 15, арк. 310]. Ще одна установа А. Розенберга, так звана Східна бібліотека, мала збирати матеріали щодо «ідейних противників націонал-соціалізму», передусім більшовизму, вивезені з території СРСР, та надавати їх у використанні державним структурам у райху [8, с. 725; 2, арк. 392]. Ці матеріали збирали

¹ З нім. «особливий штаб». Більше щодо роботи зондерштабів при Оперативному штабі, їх організації і завдань, а також щодо діяльності на окупованих східних територіях див. публікації Н. Кашеварової.

² Повна назва: Уповноважений фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП (нім. *Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP*). Установа відома ще як Відомство Розенберга (нім. *Amt Rosenberg*), Служба Розенберга (нім. *Dienststelle Rosenberg*). Більше див.: Bollmus, R. *Das Amt Rosenberg und seine Gegner: Studien zum Machtkampf im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. München: R. Oldenburg Verlag, 2006. 373 S. Документи щодо її структури і завдань можна знайти у справах 228 та 229 фонду NS 8 Федерального архіву, а також у низці справ фонду NS 15.

³ Густав Абб (Gustav Abb) (1886–1945) – керівник бібліотеки Берлінського університету (з 1935 р.), голова Союзу німецьких бібліотекарів (з 1937 р.). З липня 1940 р. керував Головним управлінням бібліотек у Генерал-губернаторстві, був директором новоствореної Державної бібліотеки у Кракові (нім. *Staatsbibliothek Krakau*) (німецької за змістом). У 1941 р. призначений комісаром з питань захисту бібліотек та забезпечення збереженості книжкових зібрань на окупованих східних територіях (нім. *Kommissar für die Sicherung der Bibliotheken und die Betreuung des Buchgutes im östlichen Operationsgebiet*).

⁴ Гроте Вальтер (Grothe Walter) (1895–?) – філолог, бібліотекар, працював у публічній бібліотеці ім. Ротшильда у Франкфурті-на-Майні, що в 1944 р. увійшла до складу бібліотеки місцевого університету. З 1939 по жовтень 1942 р. – керівник Центральної бібліотеки Вищої школи.

робочі групи Оперативного штабу на окупованій території, тому було створено допоміжні книгосховища і дублетні каталоги в Києві та Ризі і щодо них були складені окремі інструкції [8, с. 692–697, 762–765].

Існувало також розмежування повноважень стосовно книжкових зібрань різного змісту між структурами, що діяли на окупованій території, як у складі Оперативного штабу, так і між іншими відомствами. Так, наукова література перебувала в колі інтересів зондерштабу «Наука» Оперативного штабу, завданням якого було опрацювання бібліотек наукових інститутів на окупованій території [5, с. 105–109; 16, ВІ. 19–21], зібрання сільськогосподарських бібліотек передусім мали опрацьовувати співробітники інспекцій при райхскомісарах, що представляли Господарський штаб «Схід» при Міністерстві окупованих східних територій [5, с. 834–835; 17, арк. 123].

Інформацію про Ф.-Й. Штарке можна знайти в кадрових і хронологічних звітах ГРГ «Україна» та її підрозділів. Так, першу згадку про нього містить витяг зі службової інструкції ГРГ «Україна» № 17 від 17.04.1942 р., за якою його було спрямовано до робочої групи (далі – РГ) «Південна Україна» (Херсон). Саме до цього часу належить текст промови Ф.-Й. Штарке, підготовленої для виступу на відкритті Міської публічної бібліотеки Херсона для читачів¹ [18, арк. 19–31]. Першого травня його було зараховано до складу РГ «Південна Україна» як співробітника зондерштабу «Бібліотечна справа» [6, ВІ. 35]. 13 травня він перемістився з Херсона до Дніпропетровська (нині м. Дніпро) [19, арк. 166], де були великі наукові та спеціалізовані бібліотеки, але не вистачало кадрів для роботи. Тому тут завданням Ф.-Й. Штарке було проведення робіт з перегляду, оцінювання, упорядкування бібліотечних зібрань, оскільки подекуди не зберігся науково-довідковий апарат [22, арк. 35–36; 23, арк. 87–88]. На початку червня Ф.-Й. Штарке вже офіційно працював у складі РГ «Східна Україна» (Дніпропетровськ) [20, арк. 24, 25; 21, арк. 82].

Звіти РГ «Східна Україна», що зберігаються у ЦДАВО України, у справі 75 першого опису фонду 3676, свідчать, що у Дніпропетровську Ф.-Й. Штарке працював у бібліотеках Дніпропетровського гірничого інституту, Дніпропетровського державного університету, Дніпропетровського інженерно-будівельного інституту², в Обласній науково-медичній бібліотеці, Міській публічній бібліо-

¹ Ідеться про відкриття бібліотеки вже за часів окупаційної влади. Нині це Обласна універсальна бібліотека ім. Олеся Гончара. Про відкриття цієї бібліотеки можна знайти інформацію в Центральному журналі з бібліотечної справи (нім.: *Zentralblatt für Bibliothekswesen*), у публікації самого Ф.-Й. Штарке: *Starke F.J.: Zur Wiedereröffnung ukrainischer Bibliotheken*. In: *ZfB* 60 (1943/44) H. 5, S. 229–231.

² Нині Придніпровська державна академія будівництва та архітектури.

теці та ін.¹ Він займався підготовкою до відкриття бібліотеки Дніпропетровського інституту підвищення кваліфікації вчителів як публічної [19, арк. 133, 144, 154], вів перемовини з місцевою владою щодо надання коштів на нові приміщення і роботу бібліотекарів, опрацювання фондів університетської бібліотеки [19, арк. 138], а на базі німецьких книг Міської публічної бібліотеки планував створити німецьку бібліотеку. Він опікувався науковими зібраннями міста, які, на його думку, мали використовуватися за призначенням, тоді як місцева німецька влада вважала, що ці зібрання більше знадобляться у Третьюму райху [19, арк. 44]. Також він розробив інструкції для місцевих бібліотекарів щодо ревізії фондів «Основні правила для ревізії бібліотек» [5, Вл. 28–29]. Результати своєї роботи у Дніпропетровську Ф.-Й. Штарке висвітлив у звіті від 25.06.1942 р. [24, арк. 391–408].

27 червня 1942 р. Ф.-Й. Штарке повернувся до Німеччини у відпустку, з якої його було призвано до Вермахту [22, арк. 33; 20, арк. 23]. Тому 31.07.1942 р. він вибув зі складу ГРГ «Україна» [15, арк. 343] і більше про його роботу в Україні у відомих нам документах немає інформації. До Дніпропетровська замість нього було направлено іншого бібліотекаря, також співробітника зондерштабу «Бібліотечна справа» Олександра Гімпеля².

Окрім кількох звітів про свою роботу в Україні Ф.-Й. Штарке підготував також аналітичну записку «Про значення бібліотек», яка пропонується для ознайомлення в цій публікації. Документ зберігається у ЦДАВО України, у фонді 3676, у справі 33 першого опису. Він був підготовлений у Дніпропетровську у травні 1942 р. і призначений для зондерштабу «Бібліотечна справа». Документ публікується за копією, надісланою до Управління штабу в Берліні, про що свідчать приписки олівцем із датою надходження і реєстраційним номером, хоча підпис автора в цій копії відсутній. Крім цього, даний примірник був призначений для архіву так званих «розробок» при відділі «Використання» (нім. Abteilung Auswertung, пізніше – відділ «Облік та контроль», нім. Erfassung und Sichtung) Управління штабу [25, с. 141–161], про що свідчать відповідні тематичні шифри. Цей відділ займався опрацюванням матеріалів, конфіскованих співробітниками Оперативного штабу на території СРСР, різних статей інформаційного змісту щодо Радянського Союзу, які нерідко готували для Оперативного штабу представники місцевої інтелігенції, їхнім упорядкуванням, перекладами, питаннями надання цих матеріалів органам державної влади Третьюму райху і різним нацистським структурам.

¹ Нині Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Першоучителів слов'янських Кирила і Мефодія.

² Детальніше див.: Кашеварова Н. Бібліотеки України під час окупації періоду Другої світової війни (за донесеннями німецького бібліотекаря Олександра Гімпеля) // *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2016. Вип. 20. С. 294–326.

На документі є приписка олівцем – прохання передати копію статті В. Гро-те, керівникові зондерштабу «Центральна бібліотека Вищої школи», із прохан-ням дати їй оцінку, оскільки стаття торкалася питань більшовицької пропаганди, а зібраннями цієї бібліотеки та пов'язаною з нею Східної бібліотеки Розенберга¹ мали б користуватися слухачі майбутньої Вищої школи та інші партійні функціо-нери під час ідеологічного навчання [26, с. 299–318].

Документ відображає не лише точку зору Ф.-Й. Штарке як спеціаліста, а й особисті погляди автора на значення бібліотек для суспільства як у цілому, так і безпосередньо на окупованій території СРСР. Частина документа присвячена висвітленню значення бібліотек для більшовицької влади, ролі, що була відве-дена нею бібліотекам у політичній просвіті населення, але водночас стисло оха-рактеризована й культура книги, читацькі вподобання. На думку Ф.-Й. Штарке, бібліотеки як один з елементів пропаганди не змогли впоратися з поставленим перед ними завданням ідеологічного виховання, тому він пропонує німецькій владі піти іншим шляхом, а саме перш за все забезпечити попит населення на художню літературу, літературу розважального характеру, а також публікації матеріалів науково-технічного змісту в навчанні. Друга частина документа мі-стить завдання, які, на думку автора, стоять перед німецькою владою, практич-ні рекомендації, а також бачення того, як має функціонувати система бібліотек у подальшому. Першочерговим він вважає завдання порятунку книг від фізич-ного знищення, створення нового науково-довідкового апарату, реформуван-ня кадрової політики (скорочення загального штату на тлі підвищення рівня професійної освіти і рівня заробітної плати).

Наукова новизна дослідження пов'язана з тим, що документ, який публі-кується, ще не був запроваджений до наукового обігу. Але він містить інформа-цію, що може бути використана в подальших дослідженнях культурної політи-ки нацистів та історії бібліотечної справи в Україні під час Другої світової війни, оскільки документ доповнює окремі аспекти нацистської політики в бібліотеч-ній сфері в Україні під час нацистської окупації, окреслює плани щодо її розви-тку, а бібліотечна справа і робота бібліотекаря розглядаються у ньому у світлі значення для нацистської пропаганди.

Висновки. Здійснений джерелознавчий аналіз документа в комплексі ні-мецьких документів часів Другої світової війни, що пов'язані з історією бібліотек і бібліотечної справи під час нацистської окупації України, свідчить, що німець-кі спеціалісти сприймали місцеві бібліотеки не лише як місце зосередження дру-

¹ Створення Східної бібліотеки було розпочато як формування окремого зібрання Вищої школи з питань так званого «східного простору» (окупованої території СРСР). Більше див.: Себта Т. Українська частка Східної бібліотеки Розенберга (1941–1945) // Український археографічний щорічник. 2007. Вип. 12. С. 299–318.

кованих матеріалів, потрібних для управління, сховища цінних колекцій, а й як установи, що надаватимуть підтримку німецькій владі, тому вони приділяли увагу кадровим питанням, організації професійної освіти для місцевих бібліотекарів, фінансуванню. Автор документа Ф.-Й. Штарке також намагався посприяти збереженню бібліотек, наполягаючи на значенні місцевих зібрань і пропонуючи після вилучення матеріалів ідеологічного змісту і застарілої літератури залишити значну частину фондів у доступі для місцевого населення, і особисто докладав зусиль до відкриття публічних бібліотек для населення в Херсоні та Дніпропетровську. Але водночас документ відображає сприйняття бібліотек окупантами і як додаткового ресурсу, передусім при освоєнні економічного і наукового потенціалу окупованих територій, наприклад, при організації місцевого виробництва та підготовці кадрів.

На даний момент дослідникам відомо небагато нацистських документів подібного характеру, в яких увага була б приділена бібліотекам як комплексній структурі, що могла стати в нагоді окупаційній владі. У ньому також ідеться про майбутнє бібліотечного персоналу, яке часто залишалося поза увагою відповідних владних структур. Цінність документа визначається також і тим, що він був створений уповноваженою особою при структурі (Оперативний штаб), що мала значні повноваження на окупованих нацистами територіях, а продюковані нею матеріали надсилалися до різних німецьких служб. Отже, цей документ є новим та інформативним джерелом, що може стати в нагоді дослідникам не лише безпосередньо історії бібліотечної справи під час нацистської окупації, а й дослідникам історії Другої світової війни.

Переклад¹

[Копія]

Оперативний штаб райхсляйтера Розенберга
Головна робоча група «Україна»
д-р Фріц-Йоахім Штарке
Зондерштаб «Бібліотечна справа»⁴

Дніпропетровськ, 18.5.42
6341/72²
IV/18³
[підпис]⁵ 14.6

Про значення бібліотек

Викладені нижче положення мають висвітлити бібліотечну справу з точки зору її місця та значення для загальної культурної політики на нових територіях під [нашим]⁶ управлінням. У зміненій формі їх було передано генералкомісару Миколаєва з приводу скорочення персонального складу Центральної бібліотеки Херсона, але водночас вони мають слугувати тому, щоб заперечити поширені упередження щодо бібліотечної політики. Більшовики як послідовні керманічі просвіти бачили у великій кількості книг позитивний фактор на шляху до прогресу. Вони пишалися тим, що протягом їх панування неодноразово були поширені мільярди книг, з вірою в те, що це слугуватиме людству та його ідеям. Бібліотекам як головним місцям зосередження книг вони надавали особливого значення. Тому не дивує те, що найбільші бібліотеки світу мали знаходитися в Москві, Ленінграді та Києві. Згідно з радянською ідеологією, Росія⁷ також мала бути самою культурною країною, а росіяни – найосвіченішими людьми світу.

Оскільки більшовики були дуже послідовними в бібліотечній політиці, як і у всіх інших галузях, щонайменше слід визнати, що в переважній своїй масі більшовицька література наслідувала ідеї політичної просвіти. Але на практиці, – як просвітницький оптимізм 18-го століття⁸, – політика щодо книг за часи більшовицького панування зазнала невдачі. У багатьох бібліотеках можна побачити, як на полицях стоять нерозпакованими твори Леніна, Сталіна, Маркса та ін., які друку-

¹ Переклад з німецької мови зроблений Наталією Кашеваровою.

² Тематичний шифр донесення в архіві інформаційно-аналітичних робіт Оперативного штабу Розенберга при Управлінні штабу в Берліні. Приписано олівцем.

³ Шифр документа згідно з документацією відповідного відділу Управління штабу, що відповідав за збирання та обробку тематичних донесень з окупованої території СРСР. Приписано олівцем.

⁴ Під цим рядком на документі є приписка олівцем: «До архіву [йдеться саме про даний примірник-копію. – Н. К.]. Донесення. З проханням передати п.г. д-ру Гроде до відома. З проханням, за можливості, надати оцінку».

⁵ Підпис не ідентифіковано. Оскільки він зроблений олівцем і розміщений поряд із датою отримання документа, ймовірно, це підпис співробітника канцелярії.

⁶ Тут у квадратних дужках – вставка перекладача.

⁷ Тут і далі під терміном «Росія» йдеться про СРСР, «росіяни» – жителі СРСР, якщо не зазначено інше.

⁸ Так у тексті.

вали мільйонними накладками. Жодного разу бібліотекар їх звіти не дістав, не кажучи вже про те, щоб видати їх читачам. Опитування місцевих бібліотекарів засвідчили вражаючий факт – читачі не лише ніколи не замовляли політичну літературу, а й, незалежно від різниці у стані, освіті чи віці, надавали перевагу російським класикам. Погляд на стан книг підтверджує ці свідчення. Твори Леніна зустрічаються, переважно, в доброму стані, в той час як [твори] Пушкіна часто можна знайти в геть пошарпаних примірниках. Навіть старі підшивки журналів часів царизму видавалися доволі часто, в той час як політичною літературою у брошурах (якою також вже все заповнено в Німеччині) в Росії відверто зневажали. Але саме вона, як особливий інструмент пропаганди, у вражаючих обсягах заповнювала бібліотеки. Але було б помилково гадати, що населення через свій ухил від більшовицької літератури також було налаштоване проти більшовиків, хоча з цих фактів можна зробити висновок, що бібліотеки як політичний фактор мали лише відносне значення.

Віра в те, що бібліотеки є складовою творення культури, поширена не лише в Росії. Американські мільйонери також дотримуються точки зору, що підтримка бібліотек та лабораторій пізніше може виростити одержувачів Нобелівської премії. Але й на практиці так, як дух організує матерію: спочатку – освічена людина, і потім уже – шафа, повна книжок, спочатку країна є країною культури, а потім вже вона має упорядковану бібліотечну справу. Помилково вважати, що з бібліотек, як і з вищих шкіл чи університетів, походять оформлені або сформовані ідейні рухи. Ідейні сили створюють книги, але самі книги впливають тоді, коли вони знаходять розуміючий розум. Маси книг і легкий доступ до них значили мало, як свідчить приклад більшовицької літератури.

Якщо питання бібліотек на ційно окупованих територіях розглядають лише з політичної точки зору, то слід вилучити їх із загальної культурної політики. Керманічі, за аналогією з прикладами з історії, мають певний страх щодо культури тих, ким вони керують. Оскільки відомо, що також зазвичай з освітою пов'язані прагнення національної самостійності, не в інтересах керманічів виховувати прошарок населення, який може стати небезпечним безпосередньо на основі своєї освіти. Академії, університети, вищі навчальні заклади та вся інтелектуальна аристократія, що сприяє розвитку [таких] установ, як заклади вищої освіти, наукові товариства та ін., на нових територіях під [нашим] керівництвом будуть мати обмежену підтримку, а саме з огляду на нестачу спеціалістів у певних галузях.

Щодо бібліотек, то обережне чи, більше того, – репресивне ставлення не є обов'язковим, тому що з політичної точки зору вони не становлять загрози, на практиці, навіть з огляду на свою велику користь, у певному сенсі можуть стати в нагоді сучасній пропаганді.

Бібліотеки є нешкідливими ще й тому, що вони не можуть породити освіченого прошарку з визначеною позицією, хіба що самоучка може підвищити там свій освітній рівень. Крім того, бібліотека для управління легша в доступі ніж, зокрема, школи. Бібліотеку можна контролювати в багатьох напрямках. Найбільше це стосується нових надходжень – так, наприклад, державна бібліотека Кракова стала німецькою бібліотекою, тому що після створення Генерал-губернаторства там купувалися лише німецькі книги. В Україні не може бути надрукована, закуплена чи видана жодна книга, що не була б схвалена німецькою владою. Наявні фонди можна переглянути, частину відібрати або вилучити з користування. За потреби бібліотеку можна закрити для публічного користування, і вона буде доступна лише для органів влади та їхніх представників. Користь бібліотек очевидна. Сучасні американські організації, стосовно яких не можна сказати, що вони керуються етичними мотивами, утримують консультанта-бібліографа. У німецьких технічних колах є тенденції до того, щоб створити посаду інженера, який відповідав би за літературу. Високоспеціалізована техніка та економіка, управління якими на нових окупованих територіях перебуватиме в руках уряду більшою мірою, ніж у самому райху, не можуть існувати без підсобних робітників. Право та управління практично не зможуть обійтися без знання того, що було раніше, отож, за бажання, чинити так само як попередники, чи навпаки. Взагалі бібліотека завжди надає концентровану можливість дізнаватися про щось точне. Тут бібліотека є резервом знання, значення якого більше за місцеве. Багато служб райху – міністерства та органи влади, Вермахт, організації в галузі економіки, техніки і науки – вже неодноразово зверталися до бібліотек на окупованих територіях, і такого буде ставати більше.

Рівень бібліотеки зараз визначається не так кількістю її книг, як роботою бібліотекарів. Книги не мають цінності, якщо вони не пов'язані з каталогом. Але самими каталогами нерідко складно користуватися без пов'язаної з ними роботи бібліотекарів. Тому в Німеччині велика увага приділяється відбиранню кадрів на вищі і середні посади в бібліотеці (бібліотечний радник та архівний радник – єдині професії, де треба скласти три академічні іспити). Також на нових окупованих територіях слід поставитися з особливою уважністю до навчання бібліотекарів, що можуть стати однією з важливих опор управління в усіх галузях. Чим ширшою є їхня підготовка, тим кориснішими вони будуть. Навряд чи доцільно бачити політичну загрозу, зважаючи на окреслений нетворчий характер бібліотек. Залишається подумати над тим, чи можна колись, у певний час, пізніше відправляти керівників[-чоловіків] чи керівників-жінок до німецьких бібліотек. У місцевих бібліотеках часто можна зустріти дуже освічених і здібних людей, але загалом складається враження, наче базових

підготовки та [здібностей] недостатньо для складного завдання бібліотекаря змістовно та практично впорядкувати той всесвіт, що є у книгах, хоча механізована каталожна система значно полегшила це завдання. Те, що в Радянському Союзі для цього не знаходилося достатньо освічених людей, викликано, ймовірно, частково нестачею інтелігенції, а також загальною недооцінкою розумової праці, що відображалось в надзвичайно низькій заробітній платі. Зараз може не мати значення те, скільки платять місцевим працівникам. При настанні нормальних умов і очікуваного для нової Європи економічного підйому місячна виплата у 30–50 райхсмарок не буде вважатися достатньою. Так само велика бібліотека, що має слугувати й іншим цілям, аніж публічне обслуговування населення, потребує певного мінімуму персоналу, без якого не можна виконувати жодної розумової роботи (порівн. «Завдання»¹).

Вище пояснювалося, якого незначного успіху більшовицька пропаганда досягла з бібліотеками. Німецька пропаганда також зазнає провалу, якщо буде працювати такими ж методами, як і російська. Багато більшовицьких брошур не так самі викликають несприйняття, як їхня брехня, – наприклад, вони говорять про свободи радянського громадянина в той час, як у дійсності людина жодної години свого життя не почувалася в безпеці. Німецька пропаганда була б максимально дієвою, якби повністю відмовилася від прямих методів, але задовольняла б сильне бажання населення знати про західні речі. Ілюстрований журнал українською мовою, який інформував би про всі сфери життя, вітався б усіма прошарками населення. Для [підтримання] високого рівня [зацікавленості] можна порадити переклади наших наукових та художніх публікацій, якщо рівень німецької мови буде триматися на певному рівні. При відбиранні та опрацюванні публіцистики і літератури бібліотекар зможе стати цінним помічником, тому що він, швидше за все, може оцінити вподобання своїх співвітчизників. Таким чином, він стане посередником у нашій пропаганді. Якщо підтримувати його та його бібліотеку, то у нас буде контраргумент проти докорів, що німецька адміністрація хоче знищити місцеву культуру.

Підтримка бібліотек, згідно з попередніми міркуваннями, є політичною в багатьох відношеннях. Її можна розцінювати як пропагандистську за двома напрямками: 1) як свідчення підтримки місцевою адміністрацією німецької культури; 2) як уміле управління літературними вподобаннями в руслі нашої політики щодо народних бібліотек. Те, що за такої підтримки кошти використовуються належним чином, має продемонструвати обґрунтування потреби в бібліотеках для адміністрації. Те, що книжкові зібрання німецькою мовою для німців на нових окупованих територіях є обставиною, яку можна вітати, засвідчує

¹ Ідеться про підпункт «Завдання» цього документа.

активне користування ними в середовищі солдатів уже під час війни. Дозвіл населенню читати книги може бути корисним для нас, у будь-якому випадку при своєму індивідуальному характері це політично безпечніше, аніж місцевий театр та подібні суспільні заняття.

Завдання бібліотечного управління в новоокупованих областях

1) Кадрові питання

3 політичних та предметних міркувань потрібне залучення німецьких фахівців. Як наголошувалося вище, вибір та навчання місцевих бібліотекарів потребують уваги. За більшовицьких часів бібліотекарка отримувала 150 рублів на місяць, а керівні посади посідали євреї та ударники праці¹ без професійної освіти. Суворий принцип оплати праці свідчить про поділ на наукові кадри та працівників середньої ланки як про належний. Від наукових бібліотекарів необхідно вимагати знання української, російської та німецької мов. Щоб привести українську бібліотечну справу у відповідність до німецької, слід було б включити до процесу навчання перебування бібліотекарів-науковців у німецькій бібліотеці. Число персоналу українських наукових бібліотекарів не мало б перевищувати 100 осіб. Тому фінансове покращення матеріального становища не повинно було скласти навантаження на бюджет.

2) Предметні питання:

а) найважливішим завданням є організація безпеки бібліотек та їхніх будівель. Лише рятування книг недостатньо, тому що при їх перевезеннях, які здійснюються різними службами Вермахту та адміністрації, не беруться до уваги впорядкування та каталоги. Накопичення книг не є бібліотекою і не має цінності з практичної точки зору. Особливу увагу в цій країні треба звертати на утримання будівлі, тому що за більшовиків міцні палітурки все більше і більше виходили з обігу і навіть важлива наукова література виходила зброшурованою². Нідє не можна побачити журналів у твердій обкладинці. За неякісного паперу вплив погодних умов при незадовільному стані будівель особливо швидко руйнуватиме книги.

б) При настанні нормальних умов рекомендована генеральна ревізія, що поєднає кілька робочих процесів:

1. Визначення [обсягу] фонду та втрат;
2. Позначення або вилучення більшовицької літератури;
3. Знищення неважливої літератури пропагандистського характеру, що в переповнених російських бібліотеках зустрічається в надто великій кількості;

¹ У тексті дослівно «стаханівці».

² Тобто, у м'якій обкладинці.

4. Контроль каталогів та, за необхідності, – нове їх видання. При цьому досягнення одноманітності (питання двох абеток¹) для всієї України буде завданням майбутнього.

- в) з практичних міркувань та з архівною метою більшовицьку літературу слід залишити в окремих бібліотеках; хоча навіть у невеликих населених пунктах уже відібрані більшовицькі книги, пошкоджені видання і такі, що не мають цінності, а також численні шкільні книги, що скоро вийдуть з ужитку, представляють собою тони паперу, сировину, на систематичне збирання якої та використання варто звернути увагу;
- г) після реорганізації бібліотек рекомендовано одну велику бібліотеку в генеральній окрузі визначити крайовою і забезпечити її правом на обов'язковий примірник. Так само після відкриття потрібно потурбуватися про нові надходження, що представлятимуть частину культурної політики;
- д) для німців, які проживатимуть у всіх великих населених пунктах, бажано створити відділ німецької літератури при головній бібліотеці населеного пункту, котрий має комплектуватися з фондів бібліотек, що тут знаходяться, хоча тут не йдеться про фахову літературу, що, відповідно, мала б залишитися у спеціалізованих бібліотеках.

підп.: д-р Фріц Йоахім Штарке
[підпис відсутній]

ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 33, арк. 373–379.
Копія. Машинопис. Мова німецька.

Список використаних джерел

1. Боряк Г. В., Дубровіна Л. А. Дослідження історії переміщення книжкової культурної спадщини України в період Другої світової війни // Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ : НБУВ, 2004. С. 36–58.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 58.
3. Себта Т. Крайове управління архівів, бібліотек і музеїв при райхскомісарі України: історичний нарис // Архіви України. 2009. № 3–4. С. 114–148.
4. Kashevarova N. Crimes Against Cultural Heritage: the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg and the Nuremberg Trial // Український історичний журнал. Київ, 2020. Число 1. С. 143–154. doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.01.143>

¹ Йдеться про літературу, видану українською та російською мовами.

5. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберґа з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). Київ : Ін-т історії України, 2014. Ч. 2: Документи. 992 с.

6. Bundesarchiv (далі – BArch) NS 30/169.

7. ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 136.

8. Бібліотеки Києва в період нацистської окупації (1941–1943) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського [та ін.]; редкол.: О. С. Онищенко (голова) [та ін.]. Київ : НБУВ, 2004. 814 с.

9. Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych / wyd. i oprac. A. Mężyński przy współpr. H. Łaskarzewskiej. Warszawa, 2003.

10. Hartung U. Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948). Bremen, 2000. 359 S.

11. Sroka M. The University of Cracow Library under Nazi Occupation: 1939–1945 // Libraries & Culture. Vol. 34. Issue 1. 1999. Pp. 1–16.

12. Хаманн О. О деятельности немецких библиотекарей на временно оккупированной территории СССР и Восточной Европы во время Второй мировой войны // Информационный бюллетень РБА. С.-Петербург, 2009. № 53. С. 38–41.

13. Bundesarchiv NS 8/228.

14. Ibid. NS 30/3.

15. ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 59.

16. Bundesarchiv NS 30/170.

17. ЦДАВО України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 26 а.

18. Там само. Спр. 79.

19. Там само. Спр. 75.

20. Там само. Спр. 77.

21. Там само. Спр. 87.

22. Там само. Спр. 26.

23. Там само. Спр. 52.

24. Там само. Ф. 3206. Оп. 5. Спр. 7.

25. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберґа з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945). Київ : Ін-т історії України, 2014. Ч. 1: Джерелознавче дослідження. 552 с.

26. Себта Т. М. Українська частка Східної бібліотеки Розенберґа (1941–1945) // Український археографічний щорічник. 2007. Вип. 12. С. 299–318.

Nataliya Kashevarova,
*Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Doctoral Candidate in History
of Institute of History of Ukraine,
National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*
ORCID: 0000-0003-2426-0440
e-mail: nataliya.kashevarova@gmail.com

Analytical note of F.-J. Starke in context of Nazi library policy in Ukraine during World War II

Purpose. The main purpose of this documentary publication is to introduce to a scientific community a previously unknown World War II document with the topic of the library policy in the occupied territory of the Union Of Soviet Socialist Republics (USSR) and to analyze it as a historical source that can supplement already known information and add new knowledge on the role of libraries in a Nazi cultural policy in Ukraine during the Second World War, Nazi plans for book collections, personnel policy, and the importance of libraries for Nazi propaganda. **Methodology.** The methodology of research is comprised of the historical-archival and historical-comparative research methods, as well as methods of source analysis. Document's authorship, time, purpose, circumstances of its creation, its informational potential, and its place in an archival complex of similar documents of German occupation services involved in the determination of the fate of libraries, and its place in the documentary collections created by Nazi structures in the occupied territory of the USSR, as well as the potential of using this document in further historical research makes it possible to consider the document a historical resource. **Scientific novelty of the research.** The object of this study is the document «On the importance of libraries» created by the employee of the Sonderstab Bibliothekswesen (Special Staff "Library Science") by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (the Reichsleiter Rosenberg Taskforce or ERR) Fritz-Joachim Starke in occupied Ukraine in May 1942, which hadn't been introduced to historians yet. But unlike other documents, this document covered not the state of libraries and the fate of their collections, but the Nazi vision of local libraries as part of the occupation policy. **Conclusion.** The analysis of this document in an archival complex of similar documents for the topic of the Nazi library policy in the occupied territory of the USSR shows us that German employees perceived local libraries not only as a place of the concentration of printed materials needed for public administration, or as a place of storage of valuable collections, but as institutions that would support the German authorities. At the same time, the document reflects the perception of libraries by the occupiers as an additional resource, especially in the development of the economic and scientific potential of the occupied territories, for example, in the organization of local production and training of local employees.

Key words: World War II, ideology, propaganda, library science, Reichsleiter Rosenberg Taskforce, Special Staff "Library Science", F.-J. Starke

*Стаття підготовлена 24 грудня 2020 року;
подана до друку 6 січня 2021 року.*